

DE LES FUNCIONS DE LA UNIVERSITAT, Dr. Ramon Lapiedra

Que em sia permès de primer expressar la meua satisfacció per l'oportunitat que m'ha estat donada de pronunciar la lliçó inaugural en aquest començament de curs de la Universitat de Girona. L'encàrrec ha estat i és un plaer i un honor: moltes gràcies. A banda, deixeu-me que m'unisca a la solidaritat amb la comarca de l'Alt Empordà que propicia la realització d'aquest acte a Figueres.

I. Docència, recerca i pragmatisme

Difícilment es podrà negar que entre les funcions de la Universitat es troben la docència i la investigació. Per una banda, la institució, de manera reglada, imparteix coneixements d'abast superior, l'adquisició dels quals queda reconeguda en un títol amb efectes administratius i socials, i per una altra banda fa recerca científica, és a dir, produeix, preserva, i transmet coneixements, i encara els transfereix a l'entorn econòmic i social.

Encara que aquestes dues funcions no són l'objecte fonamental de la lliçó, no vull deixar passar l'ocasió de fer uns pocs comentaris no gens originals sobre la funció de la recerca: el primer, que aquesta ha d'abastar tant la investigació bàsica com l'aplicada, entre altres raons perquè, com ha passat tantes vegades en la història recent de la humanitat, allò que va començar com a pur coneixement acaba alimentant tot d'aplicacions tan útils com inicialment inesperades. És a dir, si som veritablement pragmàtics, no podem ignorar la investigació bàsica.

Perquè, en què consisteix realment allò de ser pragmàtics? Imagine que molts de vostès coneixen aquella contalla en què un secretari complidor però amb poc sentit de l'humor s'agafa literalment la broma del seu superior perquè redacte un informe sobre el concert del vespre, on s'ha d'interpretar la huitena simfonia, la «Incompleta», de Schubert, i al qual el secretari ha d'assistir en substitució del seu cap. A l'informe, el nostre secretari consigna que el concert ha estat francament bé. Tanmateix, observa que hi va haver temes interpretats alhora per instruments iguals o similars quan era clar que, per raons d'estalvi, i sense desmerèixer el resultat, un de sol hagués estat suficient; encara més, de vegades eren diversos els instruments que interpretaven el mateix tema, i altra volta aconsellava que en el futur amb dos instruments diferents, a tot estirar, n'hi hauria prou. La cosa, però, no es limitava a les dues mancances descrites, perquè en la mateixa direcció onerosa va observar moltes vegades com un mateix tema es repetia sovint, tal qual o amb variacions mínimes. Ací, la conclusió era que les repeticions s'haurien de suprimir o si més no retallar —no sé si els sona la paraula— de manera contundent. Amb això, en particular, s'estalviaria temps dels intèrprets i dels assistents, afegint encara que si Schubert hagués tingut en compte aquests suggeriments segurament podria haver acabat la simfonia. Comentari final: ser veritablement pragmàtic, cosa certament estimable, mai no es redueix a ser superficial o curt de vista.

Aquesta necessitat de practicar alhora la recerca bàsica i l'aplicada és compatible amb l'existència d'un finançament especial per a línies d'investigació aplicada seleccionades amb criteris de política científica, però cal que al seu costat es financen projectes d'investigació bàsica, tant en ciències dures i socials com en humanitats, atenent en exclusiva a criteris d'excel·lència. Altrament el nostre destí podria ser el d'acabar fent informes del tipus redactat pel nostre benintencionat secretari.

Tanmateix, la plena recollida dels fruits socials i econòmics dels resultats de la investigació aplicada depèn en gran mesura de la posada en funcionament de polítiques actives de transferència de coneixements a l'entorn econòmic i social. Un treball específic d'interfície

sempre difícil, i de resultats lents i incerts. Assenyale aquestes dificultats justament amb la intenció d'ajudar a evitar desistiments prematurs. Cal insistir-hi, corregint el rumb quan calga, sabedors de l'existència d'aqueixes dificultats, sabedors alhora que ningú no ha trobat fins ara la fórmula màgica que garanteix l'assoliment sense esclatxa d'aquesta transferència, ni aquí entre nosaltres, ni encara en altres latituds més assistides per una llarga pràctica d'èxits, però també de fracassos, en l'execució de la tasca.

Anem, però, a deixar-ho aquí, perquè com ja he anunciat adés, el tema central que em propose d'abordar en aquesta lliçó no és el d'aquestes dues funcions de la docència i la investigació. Vull, en canvi, parlar de tota una altra cosa sense eixir-me'n per això del tema general de les funcions de la Universitat.

2. Competència tècnica i problemes socials

Els humans acabem d'assolir una capacitat que de manera sostinguda mai no havíem assolit al llarg dels cent mil anys llargs d'existència: la capacitat merament tècnica de produir, conservar i traslladar aliments, tan eficient que la fam al món ja no hauria de ser un problema col·lectiu. I tanmateix ho és i abasta de manera permanent centenars de milions de persones. Com és possible una situació tan escandalosa? Què ens passa, als humans? Ens passa senzillament que la mera competència tècnica, en el sentit material de la paraula, no ho és tot, i que al costat es percep l'absència clamorosa d'una intel·ligibilitat operativa de la nostra condició humana profunda, de la nostra condició social, i de l'enginyeria social i política, per dir-ho així, que aquest coneixement hauria d'haver produït, i que fins ara no ha produït pas.

Perquè no es tracta únicament del problema escandalós de la fam; es tracta també de tota una sèrie de sòrdides disfuncions i xacres socials que provoquen una quantitat immensa de patiment gratuït per tot arreu, i que posen en perill el futur —o almenys un futur digne— de l'espècie. Pense en els fonamentalismes de tota mena; en l'absència alarmant d'una acció política decidida a escala global per a fer front al canvi climàtic; en la corrupció política i en la falta de civisme que l'empara i tolera; en l'avarícia desmesurada dels poderosos (que no en l'afany acceptable de profit), incapaços d'acceptar una gestió de l'economia més enllà de la miopia del curt termini més embrutidor; alhora, en la capacitat d'aquests poderosos per desorientar i pervertir l'opinió pública soscavant els fonaments de la democràcia, per perpetuar la corrupció política, i per fer impossible un mínim de governabilitat mundial davant l'abast global dels problemes que tenim al davant; pense en les guerres, d'una escala o una altra, presents arreu del món; en l'arrelament de la discriminació de la dona i del racisme; en les migracions catastròfiques, etc.

Ja es veu d'entrada que la solució, necessàriament parcial, d'aquests problemes pot agrair la presència de totes les tècniques materials disponibles, però sempre de la mà d'altres sabers operatius sobre la nostra condició social, conscients alhora dels nostres límits i mancances corregibles.

I la Universitat? Hauria de tenir alguna cosa a dir i a fer al voltant d'aquests sabers especialment problemàtics, o s'ha de recloure còmodament en el cultiu i la dispensació dels sabers convencionals, per bé que irrenunciabls?

3. Encara una altra funció de la Universitat

Trobe que hem de contestar a aquesta pregunta capbussant-nos en el bo i millor de la tradició humanista de la Universitat, a fi d'aportar la nostra contribució al guany d'una nova

saviesa que ens ajude a fer front amb èxit als grans problemes que he enumerat adés, i que ara se'ns plantegen amb una nova agudesesa davant la qual ens cal reaccionar. Uns problemes per al tractament dels quals disposem de noves eines tècniques que fa poc de temps no hauríem pogut ni somniar, de manera que el que ens cal es saber manejar-les des d'una nova racionalitat més global i des d'un humanisme més savi.

Per a ajudar a aquest maneig no és prou que la Universitat cultive amb més exigència que mai les dues funcions emblemàtiques de què ja hem parlat. Cal. a més. que, de manera decidida, afegisca al seu quefer quotidià una funció més, que ja hi és present, però que cal reprendre amb més convenciment contra l'actitud despectiva, explícita o no, d'un fals pragmatisme. Una funció més, no necessàriament exclusiva de la Universitat: la funció diguem-ne *crítica*, que podríem formular dient que *la institució universitària es proposa en particular aportar elements de reflexió per a la crítica i la renovació de la vida social i de les bases del coneixement*. A les raons i l'anàlisi d'aquesta funció dedicaré la resta d'aquest parlament.

La primera qüestió que hom podria plantejar a propòsit d'aquesta funció és si la Universitat no pot exercir-la simplement amb la pràctica de la recerca científica i de la difusió dels resultats d'aquesta. De si la mera aplicació del mètode científic, dins i fora de la Universitat, no seria per si mateixa la manera de garantir la materialització d'aquella *crítica* que acabe d'esmentar. La meua resposta, que espere raonar de manera convincent, és que l'èxit d'aquesta funció crítica és tan depenent d'un enfocament global, i es troba tan entrebancada de manera natural pels condicionaments socials, i pels nostres dimonis interiors, que no queda una altra eixida que conferir-li un estatus específic, al costat per descomptat de la pràctica científica.

4. La Universitat enfront del vell i transitat camí de la irracionalitat quotidiana, i no tan quotidiana

Quan fa un moment enumerava els grans problemes de la nostra època, des dels fonamentalismes al racisme, tot passant per la manipulació informativa a gran escala, la naturalesa mateixa d'aquests problemes ja mostrava que no es tracta únicament de comprendre en abstracte i d'actuar en conseqüència, sinó d'esbrinar primer quins són els nostres mecanismes psicològics i socials més pregons a l'empara dels quals la irracionalitat i la malignitat brollen i prosperen. No hi ha dubte, però, que, encara que sia de manera limitada, el mer contacte amb la pràctica científica ja constitueix en si mateix una certa educació contra la irracionalitat, i una invitació a procedir racionalment en la vida quotidiana, on la ciència té difícil d'instaurar les seues formalitzacions. En aquest sentit, la Universitat, una de les institucions més significatives on es fa recerca científica, ja és, o podria ser, automàticament, una escola de racionalitat de cara endins, a les aules, als laboratoris i als departaments, però també de cara enfora, difonent aquesta racionalitat entre l'opinió pública. Perquè no es tracta únicament de la irracionalitat que campa al bell mig de les grans disfuncions a què m'acabe de referir. La manca de racionalitat ja fa estralls en la vida quotidiana, amb o sense manipulació informativa orquestrada. Recorde un dia en un taxi, la ràdio en marxa parlant d'un dels aniversaris de l'arribada de l'home a la lluna, mentre el taxista hi mostrava la seua incredulitat davant del que qualificava de pura intoxicació dels americans obeint no sé quines fosques maniobres. En això, però, la ràdio va canviar de registre i va començar a parlar dels suposats extraterrestres que ens visitaven. Llavors, el nostre home va adoptar un to conciliatori i mesurat per a proclamar que això ja era tota una altra cosa, ben creïble per cert. Conte ara l'anècdota per tal de no caure en la paranoia de pensar que els ciutadans corrents som immaculats, i que tot el que col·lectivament no

funciona bé és el resultat ordit per tenebrosos estats majors que ens exculpen fantàsticament de les nostres responsabilitats i mancances.

Sense atribuir-ho tot, però, a conspiracions deliberades, sí que és cert que l'opinió pública pot ser manipulada per un discurs socialment dominant i interessat al servei dels més poderosos. Vegem-ne una mostra de les tantes que els diaris ens aboquen diàriament: fa uns mesos, la premsa reportava els comentaris aparentment assenyats d'un alt financer nord-americà sobre la possible imposició de la taxa Tobin. El nostre home avisava que la imposició d'aquesta taxa encarriria el crèdit, i amb això donava per acabada la discussió. El mateix passa, però, amb tots els impostos: que poden fer pujar el cost i el preu dels béns i serveis afectats. Amb el mateix raonament d'aquest senyor podríem proscriure la mateixa existència dels impostos. La crítica que faig no ignora les dificultats merament pràctiques que podrien presentar-se en la possible aplicació de la taxa: quin n'hauria de ser el grau, si la taxa hauria de ser d'aplicació uniforme, o quina en seria l'extensió territorial mínima, etc. Tot això, incloent-hi l'aplicació mateixa de la taxa, pot ser discutible i hauria de ser discutit. Únicament vull assenyalar que l'argument, despulat de qualsevol valoració circumstancial, aportat contra la taxa pel nostre financer és un frau intel·lectual i una burda manipulació de l'opinió pública. Una manipulació facilitada per l'absència, a l'endemà d'aquelles declaracions, d'una resposta crítica apropiada en els mitjans de comunicació. Ací els nostres acadèmics del ram, o encara les facultats i departaments corresponents, no haurien de fer pública la seua valoració? Les declaracions de l'alt financer poden ser una anècdota, però la possible introducció de la taxa en si mateixa no ho és pas.

Un altre exemple de discurs mistificador distribuït pels diaris fa referència al cas següent: en plena època de nombrosos atemptats terroristes a l'Iraq ocupat sota la presidència de George Bush, no sé si un alt funcionari de la CIA o un membre destacat d'un *think tank* de l'*establishment* nord-americà d'aleshores, en visita per Europa, va ser qüestionat per un periodista que li preguntava si no estava costant més víctimes el terrorisme a l'Iraq ocupat que les que s'havia volgut evitar amb la invasió. La resposta de l'interpel·lat fou negativa, argumentant que calia considerar en el còmput relatiu les víctimes potencials dels terroristes, altrament dispersos arreu del món, i ara concentrats a l'Iraq.

El tipus de resposta mereix un primer comentari general, ben interessant des del punt de vista epistemològic: sembla que l'individu humà té la propensió a veure regularitats allà on no hi més que atzar. Es tracta tal volta d'un romanent espuri de l'evolució, atenta a desenvolupar la capacitat de l'individu humà per a descobrir ordre a fi d'anticipar el futur i així preveure el perill, un romanent que ací s'hauria passat de rosca, per dir-ho així. En física valorem molt l'existència de regularitats, per exemple l'existència de diferents magnituds conservades: la conservació de l'energia d'un sistema aïllat, posem per cas. Sospite que, com a conseqüència d'aquella tendència espúria, tenim una especial inclinació a imaginar, sense arribar a formular-los explícitament, inexistents teoremes de conservació allà on res no es conserva. Així, el nostre analista del terrorisme parlava des del supòsit implícit d'un fantàstic teorema de conservació del nombre global de terroristes al món: si de cas, els que desapareixen en un lloc apareixen tot just en un altre, però el nombre total d'aquests no varia en el temps. Per descomptat, aquest nombre global no es conserva en el temps, ni en termes absoluts, ni en termes relatius. El seu nombre canviant és funció, entre d'altres variables, de les polítiques aplicades al respecte, més encertades o absolutament desficaciades, com n'era aquesta vegada el cas. Heus ací el que el nostre home volia amagar vanament darrere d'un teorema de conservació inexistent: que la invasió de l'Iraq com a resposta a l'atemptat criminal a les Torres Bessones havia estat una decisió política equivocada i culpable. Valga el cas descrit com a mostra de les mistificacions de tota mena

que arriben cada dia a l'opinió pública, expressades des de l'autoritat que sembla conferir un poder tal volta difús, però certament efectiu.

Però no tot són extraviaments de la raó que passen fora de les portes de la Universitat i de les elits acadèmiques. Com a mostra extemporània, però digna d'algun acostament, em referiré al tipus de resposta que sovint rep encara en els nostres dies el gairebé mil·lenari argument de sant Anselm a favor de l'existència de Déu, per part dels estudiosos del ram, o d'universitaris curiosos. En la meua experiència, aquestes opinions són majoritàriament escèptiques, però quan s'arriba a raonar en contra de l'argument allò més fàcil és que el comentarista es limite a amollar alguna declaració genèrica del tipus «no es pot passar del pla de les idees al pla dels fets», o similar. L'argument, però, ha estat matèria de comentari i controvèrsia durant vora mil anys, i mereix que ens traguem de damunt la peresa o la inhibició intel·lectual, tant s'hi val, per fer-ne una anàlisi detallada i veure realment on és el sofisma que intuïtivament s'endevina. Mirant les coses d'una certa manera, no sé per què hauríem de privar-nos del plaer intel·lectual de furgar atentament en l'argument per veure finalment si el sentiment inicial d'escepticisme està de debò justificat.

Formulat a la manera d'un sil·logisme clàssic, l'argument diu el que segueix: tots tenim la idea d'un ésser perfecte. L'existència és una perfecció. L'ésser pensat té, doncs, l'existència, és a dir, existeix, com volíem demostrar.

Algú podria començar demanant que es definisca primer què és una «perfecció», per veure tot seguit si l'existència és efectivament una perfecció, com proclama l'argument. La petició seria correcta, però ens allunyaria d'allò més interessant del cas: donar per ben definits els conceptes utilitzats, per veure que allò incorrecte és la lògica mateixa utilitzada en l'argument.

Lògicament i implícita, l'argument defineix un ésser perfecte com aquell que té totes les qualitats «perfectives». Com que s'ha suposat en la menor del sil·logisme que l'existència és una perfecció, l'ésser pensat tindria l'existència, com diu la conclusió. Però, en arribar ací es veu de seguida on és la trampa: la premissa major, que semblava completament innòcua (es limita a dir que jo imagine una certa cosa no autocontradictòria), no és tan innòcua: conté el que es vol demostrar! Formulada sense el supòsit amagat d'allò que es vol provar, hauria de dir senzillament: tots tenim idea d'un ésser que si existís seria perfecte. I amb aquesta premissa major no hi ha manera de concloure cap existència per a l'ésser imaginat.

He donat així diversos exemples la funció dels quals és merament la d'invitar a pensar amb el màxim de claredat possible, tant en el nivell quotidià com en nivells més formals, i a fer la invitació en un acte acadèmic tan significatiu com el present.

En resum, des de l'aula i els departaments, cal unir-nos a totes les forces que arreu del món batallen i batallaran a favor de la implantació d'una cultura de la racionalitat, no com una negació del món del gaudi i dels afectes (només faltaria!), sinó com una manera de potenciar i maximitzar tot el que aquests representen i poden aportar a les nostres vides.

5. Però, cal insistir tant en la dimensió crítica de la tercera funció que hem assignat a la Universitat?

Fa un moment plantejàvem la qüestió de si el mer conreu de la ciència no li seria prou a la Universitat per a complir amb aquella funció que hem descrit com l'aportació «d'elements de reflexió per a la crítica i renovació de la vida social i de les bases del coneixement», i la nostra resposta havia estat negativa. La raó d'aquesta resposta negativa és que la pròpia vida individual i col·lectiva secreta, de manera indefugible, un mostrari bàsic d'errors sistemàtics, de conseqüències sovint devastadores, socialment i intel·lectual. Un mostrari de grans errors

com els que hem comentat adés en la secció «Competència tècnica i problemes socials». La capacitat de cometre, i de cometre sistemàticament i inadvertida, aquests errors està profundament arrelada en la vida emocional de la nostra espècie, de manera que la situació ací no és la mateixa que en el domini de les ciències dures, on és veritat que en cada moment històric poden estar actuant determinades tendències sistemàtiques cap a l'error, però on és la mateixa pràctica científica, amb la racionalitat i el contrast experimental metòdics, la que acaba corregint els errors, sia quin en sia l'origen. Els condicionants socials de la pràctica científica, encara que omnipresents, no crec que canvien substancialment el que acabe d'afirmar.

Però, quines són les fonts d'on brollen amb insistència i regularitat tants extraviaments de comprensió i actuació en la vida social? Almenys les tres que enumere tot seguit, abans de donar-ne una explicació:

- 1) la pèrdua de la plasticitat psíquica amb el decurs de la vida infantil i adolescent,
- 2) el paper mistificador de la ideologia dominant en cada moment històric,
- 3) la tendència humana a secretar estupefaents de l'esperit.

La primera font actua fixant els valors i les pautes de conducta bàsica, particularment en la vida infantil, fossilitzant-les i fent-les refractàries als ensenyaments de la pràctica i de la més elemental racionalitat. Potser alguns d'aqueixos valors i pautes, originalment, facilitaven l'aplicació de respostes proporcionades als reptes que els avantpassats van haver d'afrontar en el seu moment. Després, però, convenientment allixonades per aquests avantpassats, les noves generacions investeixen psíquicament els nous valors i les noves pautes de conducta, i si mai l'entorn natural o social canvia, la tragèdia estarà fàcilment servida: aquells valors i aquelles pautes poden passar de ser el programa que ajuda a aplicar el tipus de resposta social més convenient, a convertir-se en una onerosa rêmora fossilitzada que es reproduïx socialment.

El mecanisme reproductor de respostes culturals desajustades que acabe de descriure comporta que els desajustos siguen fàcilment imperceptibles per als membres de la formació social que els acull, mentre que resulten patents per a un observador foraster. Aquesta circumstància dificulta la possible autocorrecció social dels desajustos, en el millor dels casos sempre lenta, i necessitada del pas de diverses generacions per a reeixir.

La segona font està lligada a la diferenciació social. Aquesta diferenciació és, dins d'un cert grau, inevitable, mentre que en graus extrems pot resultar tan disfuncional com per posar en perill la reproducció social del sistema. La diferenciació és econòmica i de poder, i secreta espontàniament un discurs ideològic justificador de la diferenciació assolida, no sempre sense contestació social o fins i tot revolta. Però el poder aconsegueix normalment que aquesta ideologia esdevinga la ideologia socialment dominant. Això és així no únicament per una coerció certament existent, ni com a resultat d'una campanya llargament orquestrada pels privilegiats, que pot igualment estar present i ser operativa. Pensar exclusivament en aquests termes seria errar el tret de bon tros: seria simplista i reduccionista, vorejant les estèrils concepcions conspiratives de la dinàmica social. En realitat, l'èxit ordinari d'aquesta dominació ideològica radica alhora en la fascinació que la riquesa i el poder desperten en aquells que hi són per sota en la piràmide social, i en la imitació i identificació que en resulta, com he dit adés, sense que això sia incompatible amb un fosc desig de contestació i revolta. Així de complicades són les coses en el camp de la vida social, i convindria no passar-ho per alt si de debò volem comprendre per poder alhora actuar i millorar la societat.

Finalment, la tercera font té a veure amb el caràcter insegur i fràgil de la condició humana, sovint dramàtica i fatalment limitada. No sempre és fàcil aconseguir que aquest context no malmeta tot allò de plaent, de profundament satisfactori, que la vida ens pot aportar en cada moment. Com a conseqüència, el psiquisme humà està fàcilment disponible per a secretar estupefaents de l'esperit, és a dir, falses concepcions edulcorades de la realitat, per tal de maquillar-la i apartar de la vista les arestes més prominents i pertorbadores. Segons els casos, l'estratagema pot aportar més d'un consol, en general a costa de reduir la nostra comprensió del món, i de reduir amb això la capacitat de modificar-lo al nostre favor.

En resum, és a causa de totes aquestes fonts d'error constitutives de la nostra vida individual i col·lectiva que resulta tan problemàtic assolir un veritable coneixement operatiu de la vida social. En altres paraules, el desmantellament d'aquests errors, o, més modestament, la neutralització en cada moment, s'ha de fer des de la distància i l'advertiment crítics i des d'una racionalitat emocional irrenunciable. La constatació i l'estudi de la variabilitat cultural, diacrònica i diatòpica, exhibida per les diverses formacions socials actuals o històriques, pot ajudar a interposar aquesta distància i a guanyar aquest advertiment necessaris. La Universitat, cruïlla de sabers operatius diferents, de saviesa acumulada il·luminadora, i alhora de transmissió d'aquests sabers, en l'ambient de lliure discussió i creació que li és indispensable, és una institució que pot i deu fer propi l'objectiu d'aprofundir en el coneixement operatiu del nostre ésser social i individual. D'acord amb el que he dit adés, pot i deu fer propi l'objectiu d'aportar elements per a la crítica i la renovació de la vida social i de les bases del coneixement.

Per a acabar: ni la Universitat ni els universitaris hem estat triats per la mà dels déus, ni som per si mateix tan selectes com perquè ens hi sia destinada forçosament la tasca necessària de la funció *crítica* que acabem de descriure i raonar a bastament. Ben al contrari, es tracta de si la institució i els membres d'aquesta estem disposats o no a agafar aquest camí d'exigència intel·lectual i moral que és la funció *crítica*, al costat i al bell mig de les nostres tasques ordinàries i indefugibles de recerca i docència. Acabe de deixar caure la paraula «moral», i no és per casualitat. La crisi econòmica i social que estem vivint és, entre altres coses, una crisi pregona de valors humans i cívics, i tampoc estaria de més que aquella funció s'entengués també com l'oportunitat per a les universitats no solament de transferir coneixements útils, en el millor sentit de la paraula, a l'entorn econòmic i social, sinó de transferir també valors, no únicament des d'un discurs públic, sinó també des del nostre exemple d'institució que ordena o hauria d'ordenar la vida col·lectiva al seu interior des dels principis democràtics de tolerància, llibertat i responsabilitat.